

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Demokratik Bir Direniş Türü Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluk Problemi

Civil Disobedience as A Democratic Type of Resistance and The Problem of It's Legitimacy

Mahmut MEÇİN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Mardin/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4468-565X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Şubat 2022

Kabul tarihi: 21 Haziran 2022

Anahtar Kelimeler:

Sivil İtaatsizlik,

Etik,

Vicdan,

Meşruluk,

Direnme Hakkı

ARTICLE INFO

Article History:

Received: February 10, 2022

Accepted: June 21, 2022

Keywords:

Civil Disobedience,

Ethic,

Conscience, Legitimacy,

Right to Resist

ÖZ

İnsan ahlâken veya vicdânen doğru bulmadığı yasa ve uygulamalara karşı çeşitli tepkiler ortaya koymaktadır. Bu tepkilerden biri olan sivil itaatsizlik bir yönetimin veya bir gücün uygulamalarına karşı ortaya konulan ve şiddet içermeyen aleni bir protesto yöntemidir. Akıl ve vicdan sahibi insanın haksız bulunduğu bir yasaya karşı bir direniş türü olarak sivil itaatsizlik bu anlamda kadim bir geçmişe sahiptir. Fakat bu eylem tarzı özellikle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren kavramsallaşarak demokratik toplumlarda giderek yaygınlaşan bir protesto haline gelmiştir. Başta siyaset felsefesi, hukuk ve etik olmak üzere birçok disiplinin ilgi alanına giren bu türden bireysel ve toplumsal eylemler çeşitli açılardan tartışılmaktadır. Söz konusu tartışmalar özellikle sivil itaatsizliğin ne olduğu, bir eylemin sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmesi için ne gibi şartlar haiz olması gerektiği ve sivil itaatsizliğin meşru veya haklı bir direniş türü olup olmadığı etrafında cereyan etmektedir. Bu gibi problematik bir alandan hareket eden bu çalışmanın konusu sivil itaatsizliğin mahiyeti ve etik açıdan meşruluğu problemidir. Sivil itaatsizliğin mahiyeti konusunda farklı bakış açılarından ortak bir tanıma ulaşmaya çalışılırken meşruluk problemi ise daha çok etik açıdan bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

ABSTRACT

People show various reactions to laws and practices that they do not find morally or conscientiously right. Civil disobedience, which is one of these reactions, is a non-violent overt protest method against the practices of an administration or a government. Civil disobedience, as a type of resistance against a law that people with reason and conscience find unjust, has an ancient history in this sense. However, this style of action has been conceptualized especially since the middle of the twentieth century and has become an increasingly widespread protest in democratic societies. Such individual and social actions, which are in the interest of many disciplines, especially political philosophy, law and ethics, are discussed from various perspectives. The discussions in question take place especially around what civil disobedience is, what conditions must be met for an act to be considered civil disobedience, and whether civil disobedience is a legitimate or justified form of resistance. Starting from such a problematic area, the subject of this study is the nature of civil disobedience and the problem of ethical legitimacy. While trying to reach a common definition from different perspectives on the nature of civil disobedience, an evaluation was made in terms of moral philosophy in the problem of legitimacy.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mahmutmecin@artuklu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Although civil disobedience has taken its place in the literature with Thoreau as a concept, it is possible to see actions that take place in the form of opposing unjust laws with a conscientious and moral motivation and not obeying such laws in almost every period of history. This situation can be explained by the fact that a conscientious person has a natural reflex against injustice and oppression. Indeed, such acts are common in history. In this study, the definition of civil disobedience, its characteristics and ethical legitimacy problem were emphasized, not dwelling on the details of the actions in question.

In the issue of civil disobedience, which has a close relationship with human being as a moral and conscientious being, two basic questions can be mentioned: First, how should individuals who think that an existing practice is wrong in terms of conscience or principle should react in such a situation? Second, how legitimate and necessary is such a reaction? Looking at the problematic of the issue, it is seen that the philosophical debates about civil disobedience take place around its definition and legitimacy. While social scientists and moral philosophers were interested in distinguishing civil disobedience from other legal and illegal acts, they tried to show why civil disobedience is a type of disobedience that is justifiable.

When we look at the definitions of civil disobedience from a holistic perspective, it is seen that civil disobedience is non-violent, illegal, overt, connected to the main framework of the system, in a reasonable relationship with the injustice opposed, in line with the common understanding of public conscience, calculable, conscious, principled and legal responsibility is assumed. We can say that it is a style of action. In this sense, civil disobedience is different from terrorism, as it draws clear lines between violence; it is completely different from anarchism in that its constructive criticism is limited to individual injustices and not to the system as a whole. These definitions, in fact, determine the basic characteristics of civil disobedience such as non-violence, illegality, openness and being based on a conscientious motivation. In addition to these features, other features such as taking political and legal responsibility for civil disobedience, exhausting all legal remedies, being against serious wrongdoing and being in a reasonable relationship with the said injustice can be counted.

Although civil disobedience owes its ethical legitimacy to a nonviolent action based on conscience, it can be said that the following paradigms are used in defence of this legitimacy: There are also unjust laws like unjust people. Since no state can be absolutely good and just, it cannot expect absolute obedience from its citizens. The laws commanded by the conscience are superior to the written laws. Based on ethical legitimacy, there is the justification for not obeying the written laws that the individual's conscience cannot reconcile with what his conscience commands. In other words, when a person experiences a dilemma between the commands of his conscience and the orders of written laws, he chooses to favour conscience.

In addition to being a legal right as a resistance against oppression and injustice, civil disobedience can also be defended as a moral duty, a democratic opposition mechanism and a type of legitimate defence in a democratic state of law. Therefore, philosophers interested in principled disobedience such as civil disobedience see in this form of action a moral justification that does not apply to other types of illegal attitudes. Indeed, as thinkers such as John Rawls, Jürgen Habermas and Hans Saner who draw attention to this aspect of civil disobedience has stated, civil disobedience is a legitimate and even necessary call mechanism for any democratic government that is based on popular sovereignty and is willing to be more just. Because democratic government, knowing that it is not perfect in principle in the best case and having the ideal of being more just, should see civil disobedience as an opportunity to achieve this ideal and should tolerate such actions. It should even encourage citizens to use their constitutional rights and freedoms for their own survival.

Actions against individual laws that are inherent in the system, such as civil disobedience, are a meaningful, even necessary, mechanism only in a democratic, or at least nearly just, society. Because only in such a society, the individual who has been wronged can choose to seek his rights by violating the law. In addition, in a government that knows it is not perfect and is willing to be fairer, civil disobedience can be met with constructive criticism and civil opposition. Especially in today's world where democracy is increasingly settled, it can be said that principled actions such as civil disobedience have the potential to be the driving force of change and survival in democratic legal systems, and that such actions will become more frequent and meaningful in the future.

Giriş

İlk defa 1848 yılında ABD’li düşünür ve aktivist Henry David Thoreau (1817–1862) tarafından kullanılan *sivil itaatsizlik* terimi siyasal felsefe, hukuk felsefesi, etik ve sosyoloji gibi birçok disiplinin ilgi alanına giren ve günümüzde hala canlı bir tartışma zeminine sahip olan bir kavramdır. Thoreau hükümetin köleliği destekleme, yerli Amerikalılara kötü davranma ve Meksika ile saldırgan bir savaş arayışında olmasına karşı yaptığı vicdanî bir itiraza dayanarak kendi kelle vergisini ödemeyi reddetme tavrını tanımlamada bu kavramı kullanır. Savunduğu fikir uğruna bir gece cezaevinde kalan Thoreau, teyzesinin söz konusu vergiyi ödemesiyle serbest kalır. Thoreau’nun bu tavrı yirminci yüzyılın sonlarında ABD’de yoğun tartışmalara yol açarken Avrupa kıtasının dışında da büyük etkiler yaratmıştır. Thoreau’nun düşünceleri sivil itaatsizliğin Amerika’daki sembol isimlerinden Martin Luther King ve dünyanın geriye kalan diğer bölgelerinde bu kavramın fenomen ismi olan Mahatma Gandhi üzerinde de etkili olmuştur.

Sivil itaatsizlik her ne kadar kavram olarak Thoreau ile birlikte gündeme gelmişse de eylem tarzına bakıldığında izleri antik Yunan filozofu Sokrates’e kadar sürülebilir. Nitekim sitenin tanrılarına inanmamak, onların yerine başka tanrılar koymak ve böylece gençleri bu fikirleriyle zehirlemekle suçlanan Sokrates, savunmasında “savaş meydanında olduğu kadar adalet karşısında da ben de, başka hiç kimse de kendini ölümden kurtaracak vasıtaları kullanmaya kalkışmamalıdır” (Platon, 1999, s. 88) diyerek sivil itaatsizliğin ruhuna uygun bir biçimde ona teklif edilen hapisten kaçmayı reddeder. Sokrates, bu tutumuyla yasaları değil belirli bir hukukî hatayı savunduğunu ve itirazının yasalara değil yasaları uygulayan hâkimlere karşı olduğunu gösterir.

İslâm tarihinde ise sivil itaatsizlik türünden bir eylemle yönetime karşı çıkmasıyla meşhur olan Ebuzer el-Gıffarî’yi örnek verebiliriz. Ebuzer kendi döneminde İslam’ın esasları ile bağdaşır görmediği tutum ve davranışlara kararlı bir direniş gösterirken sivil itaatsizlikte temel olan “şiddetten uzaklık” prensibine bağlı kalır ve aynı zamanda hakkında verilen sürgün emrine de boyun eğer. Keza Emevîlerin haksız politikalarına meşruiyet kazandırmamak için baş kadılık ve hazinedarlık gibi önemli görevleri reddeden dönemin önemli bilginlerinden Ebu Hanife bu uğurda hapis ve işkenceye maruz kalarak sivil itaatsizliğin bir başka örneğini ortaya koyar (Uyanık, 2015). Aynı şekilde sivil itaatsizlik uygulama örnekleri Tolstoy’un eserlerinde, Gandhi’nin Hindistan’da geniş çaplı direniş hareketinde, Martin Luther’in fikir ve eylemleriyle başlayan Amerika’nın Sivil Haklar hareketinde ve Vietnam savaşında Amerikan tutumunu mahkûm eden savaş karşıtı harekette görülebilir. Türkiye’de ise gözaltında ve faili meçhul cinayetlerde yitirdikleri yakınlarını aramak üzere 1995 yılından bu yana oturma eylemleri yapan Cumartesi Anneleri, Memur-Sen’in devlet memurlarına dayatılan kıyafet zorunluluğuna karşı 2013 yılında başlattığı serbest kıyafet eylemi örnek olarak gösterilebilir. Bu örneklerin sayısı elbette artırılabilir, ancak bu çalışmada söz konusu örneklerin detayları üzerinde durmayarak sivil itaatsizliğin tanımı, karakteristik özellikleri ve etik açıdan meşruiyet problemini ele almaya çalışacağız.

Sivil itaatsizliğe dair felsefî tartışmalar onun tanımlanması ve meşruiyeti etrafında cereyan eder. Sosyal bilimciler ve ahlâk filozofları bir yandan sivil itaatsizliği diğer yasal ve yasadışı eylemlerden ayırmakla ilgilenirken, diğer taraftan sivil itaatsizliğin niçin mazur görülebilir bir özellik bir itaatsizlik türü olduğunu göstermeye çalışmışlardır (Simmons, 2003, s. 50). Problemi yasal bir perspektiften ziyade ahlâkî bir perspektiften ele alacağımız çalışmada şu sorulara yanıt bulmaya çalışacağız: Sivil itaatsizlik nedir? Sivil itaatsizliğin temel nitelikleri nelerdir? Sivil itaatsizliği meşru kılan ahlâkî ilkeler var mıdır/hangileridir? Sivil itaatsizlik ile devlet düzenine karşı gelme arasındaki ayırım nedir? Sivil itaatsizlik her toplumda savunulabilen ve çözüm olabilen uygun bir eylem biçimi midir? Bu sorularla

ulaşmaya çalıştığımız sonuç ise demokratik bir ülkede bir yasa veya uygulamanın ilkesel olarak haksız olduğunu düşünen bireylerin göstereceği bir tepki olarak sivil itaatsizliğin mahiyetini ortaya koymak ve bu eylemin meşru zeminine dair tartışmaları etik açıdan değerlendirmektir.

Sivil İtaatsizlik Nedir?

“Sivil” ve “itaat” gibi biri Fransızca diğeri Arapça iki yabancı kökenli kelimedenden oluşan sivil itaatsizlik kavramının etimolojik kökeni dikkate alındığında “uygarca boyun eğmeme” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Sivil itaatsizlik konusunda yapılan tartışmalar onun terminolojik tanımı ile başlamaktadır. Yapılan tanımlarda bir yandan sivil itaatsizlik ile şiddet içeren terörizm ve anarşizm arasına kesin bir çizgi çekilmeye çalışılırken diğer taraftan şiddet içermediği halde yasada yeri olmayan “vicdanî ret” gibi veya yasal olan protesto türlerinden ayırt edilmeye çalışılır.

Ünlü adalet teorisi ile bilinen ABD’li siyaset filozofu John Rawls sivil itaatsizliği şöyle tanımlar: Sivil itaatsizlik yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde aleni bir biçimde icra edilen, şiddet içermeyen, vicdanî ancak yasal olmayan politik bir eylemdir” (Rawls, 2002, s. 104). Rawls’ın bu tanımına çok yakın biçimde Hugo A. Bedau ise sivil itaatsizliği bir kimsenin yasaya aykırı, aleni, şiddet içermeyen ve vicdanî bir eyleme girişmesi olarak tanımlar (Bedau, 2002, s. 51). Sivil itaatsizlik için kabul edilen bu yaygın tanımları yapan düşünürler şiddet içermemenin yanında eylem tarzının vicdanî ve aleni olmasını sivil itaatsizlik için yeter şart kabul ederek kapsamını geniş tutmuşlardır.

Yukarıdaki tanımlardan görece daha dar kapsamlı bir tanım yapan Alman Siyaset bilimci H. Arendt ise söz konusu eylemin sivil itaatsizlik olarak sayılabilmesi için makul sayıda vatandaşın hemfikir olması ve geleneksel hukuk yollarının kat edilmesini şart koşmaktadır. Arendt şöyle der:

Anlamlı sayıda yurttaşın ya geleneksel değişiklik yollarının tıkanıdığına, yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine, ya da tersine, birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkuyla olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar (Arendt, 2013, s. 98).

Arendt, belki de bu gerekçeyle Sokrates ve Thoreau’nun eylemlerini münferit durumlar olarak yorumlayarak sivil itaatsizlik kapsamına almamaktadır (Nişancı, 2003, s. 209). Dar kapsamlı tanımı yeğleyen bir diğer Alman siyaset bilimci/filozof Jürgen Habermas ise sivil itaatsizliği şöyle tanımlar:

Devlet gücünün, üçüncü kişilerce açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede haksızlık olarak algılanan eylemine karşı kaba güç kullanmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemi olup bir siyasi-ahlâkî motivasyondan kaynaklanır ve dikkatlice yürütülür, bir hukuk (kanun) ihlalinin içerir ve norm ihlalinin sonuçlarına katlanmaya hazır bir tutumu taşır (Habermas, 1995, ss. 9-10).

Bu tanımıyla Habermas’ın sivil itaatsizliğin yeter şartlarına hesaplanabilirlik ve eylemin hukukî sonuçlarına katlanma maddelerini de eklediğini görüyoruz.

İsviçreli filozof Hans Saner ise ‘adile yakın ilişkiler’in hakim ve demokrasinin tam manasıyla kaim olduğu ama olduğu, fakat yine de tek tek bireyler, gruplar hatta çoğunluk için kabul edilemez zorunluluklar yükleyebileceği bir sistemin varlığından hareketle sivil itaatsizliği, “bu sistemin ana çerçevesine bağlı kalınarak bazı değişikliğe gidilmesi için yapılan sembolik tarzda, yasaya aykırı, ancak meşru bir çağrı” olarak tanımlar (Saner, 2013: 166, 173). Saner, tıpkı Habermas gibi sivil itaatsizliği demokrasinin denektaşısı olarak kabul ederek iyi işleyen kurumlarıyla bir demokrasinin kendi olgunluğunu bu çağrılara kulak vererek ispatlayabileceğini öne sürer.

Her biri sivil itaatsizliğin bir boyutunu öne çıkaran bu tanımlardan yola çıkarak daha genel bir tanım yapan Yakup Coşar ise sivil itaatsizliği şu şekilde tanımlar:

Şu ya da bu ölçüde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkanların tükendiği noktada son bir çare olarak başvuru, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edim (Coşar, 2013, s. 10).

Yukarıdaki tanımlara bütünsel bir açıdan baktığımızda sivil itaatsizliğin şiddetten uzak, yasadışı, aleni, sistemin ana çerçevesine bağlı, karşı çıkılan haksızlıkla makul bir ilişki içinde, ortak adalet anlayışına/kamu vicdanına uygun, hesaplanabilir, bilinçli, ilkeli ve hukukî sorumluluğunun üstlenildiği bir eylem tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda şiddetle arasına kesin çizgiler çektiği için sivil itaatsizlik terörizmden; yapıcı eleştirilerinin sistemin geneline değil münferit haksızlıklarla sınırlı olduğu için de anarşizmden tamamen farklıdır. Sivil itaatsizliğin belli başlı özelliklerini aşağıda daha detaylı ele alacağız.

Sivil İtaatsizliğin Özellikleri

Şiddetten Uzaklık

Sivil itaatsizliğin aslı özelliklerinden en önemlisi şiddeti reddederek taleplerini kaba güce ve silaha başvurmadan barışçı yollarla arama yolunu seçmesidir. Meşruiyetini de büyük oranda şiddeti reddetmesinden alan sivil itaatsizlik gerçek anlamda “sivil” olması için şiddet içermemesi gerekir. İnsanları yaralayabilecek bir şiddet eylemi veya başkalarının özgürlüklerini sınırlayabilecek bir tavır sivil itaatsizliğin özünden uzaklaşmasına yol açar. Sivil itaatsizlik yoluyla yapılan çağrının başarısızlığı durumunda dahi şiddete başvurulması halinde bu eylemin vicdan ve derin kanaatleri ifade ettiği gerçeğinden uzaklaşılır. Bu nedenle her hâlükârda şiddetten uzaklık ilkesinden taviz verilmemelidir. Sivil itaatsizlikte ihlal edilen yasa sembolik bir nitelikte olup protestonun barışçı araçlarla sınırlı kalmasını gerekli kılar diyen Habermas, barışçı yöntemlerin kullanımı konusunda Günter Frankenberg’in şu görüşünü aktarır: “Bir kural ihlalinin sivillikinden ancak, gerçekleştirilen ihlal ile amaçlanan protesto arasında bir uygunluk varsa ve özellikle bu süreçte karşıtların ya da olayın dışındaki üçüncü kişilerin fiziki ve psikolojik bütünlüklerine zarar verilmiyorsa söz edilebilir” (Habermas, 2013, s. 128). Şu halde bir sivil itaatsizlik eylemde şiddetten uzaklığın, söz konusu eylemin yıkıcı ve anarşik bir eylem değil, aksine barışçıl bir eylem olduğu yönündeki samimiyetin teminatı olduğunu söyleyebiliriz.

J. Rawls gibi birçok filozofun sivil itaatsizliği şiddetsiz itaatsizlik (*non-violent disobedience*) olarak tanımlamaları şaşırtıcı değildir. Zira etik olarak şiddetsiz eylemin haklılığı, diğer koşullar eşit kabul edildiğinde, şiddet içeren eylemin haklılığından daha kolay görünür. Esasında şiddetsiz olarak tanımlanan sivil itaatsizlik aynı zamanda sivil itaatsizliğin yasadışı olsa da niçin haklı bir özelliğe sahip olduğunu da göstermeye yardım eder. Ancak bu konuda tartışma konusu olan problemlerin başında sivil itaatsizlikte uzak durulması gereken şiddetin hangi türü olduğu gelir. Çeşitli saldırı ve kötü muamele türleri varken uzak durulması gereken türler arasında psikolojik şiddet de dâhil midir? Eğer dahilse köle ticaretini protesto ederken köle sahiplerine travma yaşatan eylemler sivil itaatsizlik olarak nitelenemeyecektir. Bir diğer problem ise eğer temel mesele üstün ahlâkın haklılığı ise çeşitli küçük çaplı şiddet türleri, yasadışı eylemin başkalarını olumsuz etkilediği diğer birçok yoldan daha kolay haklı gösterilebilir. Örneğin X şahsın yumruk yemesi onun işyerine erişiminin engellenmesinden veya araba sürdüğü yolun kapatılmasından daha haklı gösterilebilir. Bu gibi örnekler sivil itaatsizliğin tanımında şiddetsizliğin niçin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu belirsiz kılmaktadır (Simmons 2003: 55). Belki de bu belirsizliği gidermek için kimi düşünürler

dışlanan şiddetin türü ve dozunu sınırlama yoluna gitmişlerdir. Savunulan hakkın ihlal edilen haktan üstün olmaması ölçütüne bağlı olarak şiddeti kısmen kabul eden düşünürlerden Drier, psikolojik baskı ve üçüncü kişilerin hareket özgürlüğünün engellenmesinin barışçılıkla bağdaşır olduğunu öne sürer (Habermas, 2013, s. 128). Hans Saner ise, sivil itaatsizliğin bütünüyle şiddetten uzak olmadığını fakat böyle bir eylem sırasında kullanılan düşük düzeyli şiddetin ölçüsünün insanlara asla zarar vermeme ilkesine uyması gerektiğini söyler. Saner, bu düzeyi düşük şiddetin demokratik sisteme zarar vermemesi gerektiğini de ekler (Saner, 2013, s. 173). Sivil itaatsizliğin barışçı niteliğiyle böyle kısmî bir şiddeti uzlaştırma çabası olan bu açıklamalar her eylemin bir şekilde fiziki veya psikolojik bir etkiye sahip olduğundan hareketle yapılmış olup şiddete prim vermekten ziyade farklı türleri bulunan şiddetten bütünüyle arınık bir eylemin imkânsızlığını ifade etmenin bir yorumu olarak değerlendirilebilir.

Yasadışılık

Yapılan bütün tanımlarda sivil itaatsizliğin yasal olmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak bu yasadışılık yasanın bütününe değil yasanın geneli içinde yer edinen münferit haksızlıklara boyun eğmemekten kaynaklanır. Yasal olmadığı halde meşruiyetinin gücünü şiddetsiz olmasının yanı sıra anayasal düzene sadakatten alan sivil itaatsizlik, bu yönüyle anayasal düzeni değiştirme hedefi olan devrim ve darbe gibi direniş türlerinden ayrılır. Sivil itaatsizliğin isim babası Thoreau, “doğası gereği seni başkasına yönelik haksızlığın aracı kılan yasayı çiğne!” (Thoreau, 1847, s. 14) diyerek sivil itaatsizliğin yasadışılığının gerekçesini ortaya koymaktadır. Thoreau’ya göre herkesin kötülüğü yok etmek gibi bir yükümlülüğü yoksa da pratik olarak haksız bir ilişkinin parçası olmamak gibi bir sorumluluğu vardır. Thoreau’nun işaret ettiği bir haksızlığı gerekçe göstererek itiraz edilen yasanın bizzat kendisine -örneğin Hintlilerin kayıt altına alınmasına dair sömürge hükümetinin çıkardığı yasaya Gandhi’nin çağrısıyla uymama- veya o yasaya dikkat çekmek için başka bir yasaya itaat etmeme -hükümetin köleciliği destekleyen yasalarına karşı Thoreau’nun vergi vermeyi reddetmesi gibi- şeklinde yasanın dışına çıkılır. “Bir insanı haksız yere içeri tıkayan bir yönetimde onurlu her insanın olması gereken cezaevidir” diyen Thoreau, bu tip haksızlıklara karşı yasanın dışına çıkarak, gerekirse cezaevine girerek var güçleriyle samimiyetlerini ortaya koymakla daha etkin bir tepki verilebileceğini iddia etmektedir (Thoreau, 1847, s. 16). Bazı yasaları ihlal ederken, diğerlerine uymanın nasıl haklı gösterilebileceğine cevap veren sivil itaatsizliğin bir diğer sembol ismi Martin Luther, yasaları adil ve adil olmayan diye ikiye ayırarak tıpkı Aziz Augustin gibi, adil olamayan yasanın yasa olmadığını söyler (Luther, 2002, s. 73). Luther bununla adaletle çelişen bir yasanın adaletin vuku bulması önünde bir engel teşkil ettiğini ve çiğnemeye değer olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır.

Sivil itaatsizlikte yasadışılığın yasaya topyekün bir muhalefet olmadığı ve yasanın dışına çıkma durumunun karşı çıkılan haksızlığın giderilmesiyle sınırlı olduğu, başka bir ifade ile hukukî sistemi içkin olduğu unutulmamalıdır. Ancak anayasal ve adile yakın bir hukuk sisteminin olmadığı bir toplumda sivil itaatsizliğin sadece münferit haksızlıklarla sınırlandırılmayacağını, insanî hak ve özgürlüklerin anayasal bir güvence altında olmadığı bir toplumda Gandhi’nin “hakikat gücü” ya da “hakikate adanma” gibi anlamlara gelen *satyagraha* tarzı direniş biçimi gibi sistemin geneline yönelik yapılan bir itaatsizliğin de şiddetsizlik, alenilik gibi diğer şartları taşımak koşuluyla sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

Alenilik/Halka Açıklık

Sivil itaatsizliğin esas itibariyle alenî ve politik olduğu fikri onun sistem dâhilinde kalması ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda sivil itaatsizliğin alenen icra edilen yasadışı bir eylem olması ve öngörülen yasal cezanın göze alınarak yapılması gerektiği söylenir. Dahası gerçek sivil itaatsizliğin amacı kişisel değil politik olmalıdır. Bir anlamda halkın ahlâkî duyusuna hitap ederek politikaları veya yasaları değiştirmeyi hedefini açıkça ortaya koymalıdır. Böylece sivil itaatsizliğin aleni politik karakteri ile “vicdanî ret” ten, “vicdanî kaçış”tan ve diğer özel itaatsizlik türlerinden ayırt etmemiz mümkün hale gelir (Simmons, 2003, s. 54).

Alenilik sadece eyleme katılanların kendilerini ifşa etmelerini değil eylemin halk tarafından da kavranabilir olmasını gerekli kılmaktadır (Coşar, 2013, s. 11). Bu nedenle haksız yasa veya politikalara karşı olma gibi çok makul sebeplerle halka açık yapılmayan ilkeli bir itaatsizliğin sivil itaatsizlik olarak adlandırılması bir istisna olarak görülebilir. Vicdanî ret olarak da tanımlanamayacak olan bu tür itaatsizliklere 19. Yüzyılda gizli bir şekilde kaçak kölelere yardım eden ve kaçmalarına destek olan Amerikalı Boston çay partisi katılımcılarının veya Nazi kontrolündeki bölgelerde kaçak Yahudilere gizlice yardım eden Avrupalıların eylemleri örnek olarak verilebilir. Bu tür eylemlerin aleni yapılmamasının gerekçesi sivil itaatsizliği daha başından başarısız kılacağı endişesidir. Bu nedenle Arendt gibi düşünürler tarafından tekil ve gizli olarak böyle eylemler her ne kadar sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilemese de başarıya ulaşması için gizli yapılması gereken bu tür eylemlerin daha sonra halka açıklanması koşuluyla sivil itaatsizlik olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz.

Ahlâkî/Vicdanî Motivasyondan Kaynaklanma

Sivil itaatsizliğin hareket noktası kişisel bütünlüğün ve vicdanın savaş gibi telafisi imkânsız sonuçları olan bir olaya taraf olarak yasaya uymaya izin vermemesidir. Ahlâkî saiklerle insanın vicdanen, ahlâken kabul edilemez gördüğü bir durumu utanmadan ve pişmanlık duymadan reddetmesidir. Sivil itaatsizlikte çığnenen bir yasa ancak böyle ahlâkî bir referanstan destek aldığı zaman meşru kabul edilebilir. Apaçık bir biçimde icra edilen sivil itaatsizlikte toplumun çoğunluğunun adalet duygusuna hitap edilir ve onlara eşit ve özgür insanlar arasında toplumsal işbirliği ilkelerinin çığnendiği mesajı verilir (Rawls, 2002, s. 105).

Sivil itaatsizlikte ahlâkî motivasyonun bireysel vicdanî tavırdan mı yoksa evrensel ortak bir adalet anlayışı/kamu vicdanından mı kaynaklanması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar olsa da genel kanı bu motivasyonun evrensel ahlâkî prensiplere dayanması gerektiği yönündedir. Nitekim Rawls, sadece bireysel çıkarlar hatta grup çıkarlarına dayanmasını yetersiz görerek, sivil itaatsizliğin politik düzenin dayandığı müşterek adalet anlayışını da esas alması gerektiğini söyler (Rawls, 2002, s. 106). Keza Arendt de münferit olarak cereyan eden Sokrates ve Thoreau gibi itaatsizlik vakalarını “çoğunluk kuralı”nı yerine getirmedikleri için sivil itaatsizlik olarak kabul etmeyerek bu motivasyonun ortak adalet anlayışına dayanması gerektiğini savunan düşünürlerdendir. Aynı şekilde Habermas’a göre sivil itaatsizliğin haklılığını göstermede tayin edici olan herkes tarafından makul görülebilecek ahlâkî prensiplerdir (Habermas, 2013, s. 132). Ancak Sokrates, Ebuzer, Thoreau gibi sivil itaatsizliğin fenomen isimlerinin bu kapsama girmeyen eylemlerinin nasıl değerlendirileceği bir tarafa, öte yandan herkes tarafından kabul edilebilir prensiplere ulaşmanın kolay olmadığı da bir vakıdır.

Yukarıda ele alınan sivil itaatsizliğin başlıca özelliklerinin yanı sıra siyasal ve hukukî sorumluluğunu üstlenme, bütün yasal yolları tüketme, ciddi haksızlıklara karşı yapılma ve söz konusu haksızlıkla makul bir ilişki içinde olma gibi diğer özellikler de sayılabilir. Ancak biz

genel kabul gören ve sivil itaatsizlik için olmazsa olmaz (*conditio sine qua non*) olarak görülen özellikleri daha detaylı ele almakla yetindik.

Sivil İtaatsizlikte Meşruluk Sorunu

Haksız görülen bir yasaya karşı yukarıda belirtilen koşullar altında yapılan ilkeli bir sivil itaatsizlik, yasal olmasa da meşru bir direnme hakkı olabilir mi? Bir yandan meşruluğu kabul edilen bir yönetimde kanuna uyma görevi ile birlikte itaatsizlik hangi gerekçelerle meşru kabul edilebilir? Sivil itaatsizliğin meşruluğu hukukî ve etik¹ boyutları ile birlikte demokratik bir hukuk devletinde itaat etme mükellefiyeti bağlamında ele alınmaktadır. Meşruluğun hukukî dayanağı olarak kabul edilen “direnme hakkı” 18. yüzyıldan başlayarak yayılan aklıyeci doğal hukuk geleneği ile birlikte *Amerika Bağımsızlık Bildirgesi* (1776), *Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* (1789) ve *Evensel İnsan Hakları Bildirisi* (1946) gibi uluslararası hukuk belgelerinde insani bir hak olarak kabul edilmektedir. Ayrıca birçok Avrupa ülkesinin de anayasasında temel hak ve özgürlükler arasında direnme hakkı da yer almaktadır. Türkiye’de ise 1961 anayasasının başlangıç kısmında anayasaya aykırı davranarak meşruluğunu yitiren bir iktidara karşı Türk milletinin direnme hakkının olduğunu söylemektedir. Bu hukukî belgeler demokratik bir ülkede insanlara ilkesel olarak kabul etmedikleri yasalara karşı tavır koyabilme hakkını verdiğini söyleyebiliriz.

Sivil itaatsizliğin baskı ve haksızlığa karşı bir direniş olarak hukukî bir hak olmasının yanı sıra demokratik hukuk devletinde ahlâkî bir ödev, demokratik bir muhalefet mekanizması ve meşru bir müdafaa türü olarak da savunulabilir. Nitekim Hans Saner’in de ifade ettiği gibi halkın egemenliğine dayanan ve daha adil olmak için istekli olan her demokratik hükümet için sivil itaatsizlik meşru hatta gerekli bir çağrı mekanizmasıdır. Zira demokratik yönetim en iyi durumda ilkesel düzeyde mükemmel olmadığını bilerek ve daha adil olma idealine sahip olarak sivil itaatsizliği, bu idealine ulaşmak için bir fırsat olarak görmeli ve bu türden eylemleri hoşgörüle karşılamalıdır. Hatta kendi bekası için yurttaşları anayasal hak ve özgürlüklerini kullanmaya teşvik etmelidir (Saner, 2013, ss. 169-170).

Sivil itaatsizlik gibi ilkeli itaatsizliklere ilgi duyan filozoflar bu eylem biçiminde yasadışı tutumların diğer türleri için geçerli olmayan ahlâkî bir haklılık görmektedirler. Saner, hiçbir devlet mutlak anlamda iyi ve adil olamayacağından yurttaşlarından mutlak bir itaat bekleyemez (Saner, 2013, s. 167) derken Türkiye’de sivil itaatsizlik üzerindeki çalışmaları ile tanınan Hayrettin Ökçesiz’e göre ise mutlak anlamda bir itaat beklentisi demokrasinin ve hukuk siteminin bir toplumda içselleşmesi önünde de en büyük engeldir diyerek böyle bir beklentinin toplumda kadavra itaatini doğuracağına işaret eder (Ökçesiz, 1996, ss. 131-132). Özellikle geneli ilgilendiren ve telafisi mümkün olmayan ölüm ve savaş gibi hayati konularda hiçbir hükümetin kendi başına herkesi ilgilendiren kararlar alma hakkının olmadığı tezi birçok düşünür tarafından savunulur. Örneğin Kant cumhuriyetçi bir rejimde savaş kararının ancak yurttaşların oylarıyla tayin edilebileceğini (Kant, 2020, s. 41)

¹ Burada sivil itaatsizliğin meşruiyetini tartışırken “ahlakî” kavramı yerine ahlak felsefesinin kavramsal ve teorik boyutunu ifade eden “etik” kavramını kullanmayı tercih ettik. Makalede problemi daha çok ahlak felsefesi bağlamında ele almakla beraber metin içerisinde kimi yerlerde etik kavramı yerine “ahlakî” kavramına da başvurduk. Bu iki kavramı birlikte kullanmamızın sebebi sivil itaatsizlik eyleminin meşruiyetinin salt kuramsal ve normatif olmayan bir bakış açısıyla değerlendirilemeyeceğine işaret ederek pratik manada karşılığı olan normatif bir eylem olduğuna da dikkat çekmektir. Nitekim etik ile ahlak kavramları arasında ayırım yapanların en önemli tezi, etik kavramının normatif olmadığı ve bu nedenle ahlak teriminden kesinlikle ayrılması gerektiğidir. Bununla birlikte Özturan’ın da belirttiği gibi Türkçe literatürde etik ve ahlak kavramları arasındaki ayırım, teorik saiklerden ziyade kullanım kolaylığı ekseninde vuku bulan ve tam anlamıyla benimsenmeyen bir ayırımdır. Bu iki kavramın Türkçe ahlak felsefesindeki serüveni hakkında detaylı bir araştırma için bk. (Özturan, 2011).

söylerken, Jaspers ise demokratik rejimlerde eğer halk hayatta kalmayı onurlu bir ölüme tercih ediyor ve nükleer olmayan bir hayat tarzında yaşama şansını daha yüksek görüyorsa hükümetin bu tercihe saygı duyması gerektiğini söyler. Çünkü o hükümet egemenliğini halka borçludur. Aksi durumda yapılacak şey sivil itaatsizliktir (Saner, 2013, s. 163).

Sivil itaatsizlikte ahlâkî meşruiyet, kaynağını pozitif hukuktan değil daha çok doğal hukuktan alır. Vicdanın buyurduğu yasaların yazılı yasalardan bu konuda daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki yasanın çelişmesi halinde uyulması gereken daha yüce olanı, yani vicdan yasalarıdır (Tanör, 1993, s. 702). Nitekim Gandhi ünlü sözlerinden birinde vicdanın bu rolüne dikkat çeker:

Her sabah kalktığı zaman kendi kendime şöyle söz veririm: Dünya üzerinde vicdanımdan başka kimseden korkmayacağım. Kimsenin haksızlığına boyun eğmeyeceğim. Adaletsizliği adaletle yıkacağım ve mukavemet etmekte ısrar ederse onu, bütün mevcudiyetimle karşılayacağım (<https://www.mkgandhi.org/momgandhi/chap34.htm>).

Ahlâkî meşruiyetin temelinde bireyin vicdanıyla bağdaştıramadığı öldürme veya savaşa katılma gibi amir bir yasayı ne pahasına olursa – Gandhi'nin ifadesiyle “bütün mevcudiyetini ortaya koyarak” – kabul etmemesi gereği yatmaktadır. Bir devlet savaşa katılmayı çocukları, kadınları ve yaşlıları koruma görevini öne sürerek bu konuda sağlıklı erkek vatandaşlarını fedakârlık yapmaları yönünde teşvik etse de bunu zorunlu bir görev gibi dayatamaz. Devlet için hayati öneme sahip olsa da mutlak sonuçlara gebe olan böyle yasalar vatandaşa dayatıldığı durumlarda yasayı delme elbette meşru hale gelir. Zira gerekçesi fedakârlık olsa da ancak gönüllü yapıldığı zaman bu gerekçe yerini bulacaktır (Saner, 2013, s. 168).

Sivil itaatsizliğin meşruiyetiyle ilgili Rawls, iki hususun altını çizer: ilki, sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruiyetini tayin eden adaletin iki ilkesi dediği “eşit özgürlükler” ile “sosyal ve ekonomik özgürlükler” ilkeleridir. Bu ilkelerin ihlalini temel ve aşırı haksızlık durumları olarak değerlendiren Rawls'a göre sivil itaatsizlik için özellikle birinci ilkenin ihlalinin belirleyici olduğunu söyler. Rawls, bu haksızlıklara gösterilen tepkinin haksızlığın boyutu ile sınırlı olmasını ve makul bir ilişki içerisinde olmasını şart koşar (Rawls, 2002, ss. 109, 114-115). Tam da burada Gandhi'nin “*adaletsizliği adaletle yıkacağım*” sözünü hatırlayarak adaletsizliğe karşı çıkarken temel prensibin adaletten şaşarak şiddete başvurmamak olduğu unutulmamalıdır. Nitekim bu anlamda meşru görülmesi gereken sivil itaatsizlik ortaya koyduğu tepkiler ile iyi bir örnek teşkil eden Martin Luther bu hususta şöyle der: “Son birkaç yıldır ısrarla vurguladığım şey, kullandığımız araçlar en az uğruna mücadele ettiğimiz hedef kadar saf olmalıdır. Bununla ahlâkî amaçlara ulaşmak için ahlâksız araçları kullanmanın yanlış olduğunu açıklamaya çalıştım” (Luther, 2002, s. 83).

Rawls'ın altını çizdiği ikinci hususa gelince; iktidara yapılan çağrılarının sonuçsuz kalmış ve kat edilen yasal düzeltme yollarının tıkanmış olması gerektiğidir (Rawls, 2002, ss. 109-110). Başka bir ifade ile sivil itaatsizliği haklı kılan gerekli şartların oluşması gerekir. Bununla birlikte Rawls şu çekinceyi koymaktadır: Sivil itaatsizliğin uygulanma boyutuyla ilgili yasa ve anayasaya olan saygıyı yok etmemek ve herkese zarar gelebilecek bir duruma mahal vermemek için bir sınır olmalıdır. Bir protesto biçimi olarak sivil itaatsizlik belli sınırların dışına çıktığı zaman onu meşru bir müdafaa olarak gören halk nezdinde de etkisini yitirecektir (Rawls, 2002, ss. 110-111). Rawls ayrıca anayasal bir sistemde yasaya uyma yükümlülüğüne (*duty to obey the law*) dikkat çekerek bütün yasal yollar tüketildiği halde dayanılmaz haksızlıkların devam ettiği durumlarda ancak yasanın çığnenebileceğini savunur (Simmons, 2003, ss. 57-58). Rawls bu yaklaşımıyla sivil itaatsizliği şiddet içeren, yasal yollar tüketilmeden doğrudan başvurulan ve barışçıl yollar izlemeyen diğer eylemlerden ayırmaktadır. Bu çerçevede mevcut yasal yönetim ile anayasal düzenin meşruiyetini kabul

etmekle beraber mevcut yasalar içinde haksız görülen münferit yasalara karşı çıkmak ancak meşru bir müdafaa olarak değerlendirilebilir. Rawls'ın meşruiyete dair çizdiği bu çerçeve tarihte sivil itaatsizlik olarak tanımlanan çoğu örneği bu kapsamın dışında bırakan çok dar bir çerçeve olsa da sivil itaatsizliği devrim, isyan ve darbe gibi anayasal sistemi ve mevcut yönetimi topyekün hedef alan diğer eylemlerden ayırt ettiği için sivil itaatsizliğin meşruluğunu temellendirmede önemli bir çerçevedir. Fakat Rawls'ın meşruiyet için şart koştuğu “bütün yasal yolların tüketilmesi” ilkesi tüm sivil itaatsizlik eylemleri için savunulabilecek bir şart olarak görülemez. Çünkü yasal yollardan dönüt almanın uzun sürdüğü ve bu tür yollara başvurma sürecinin bizzat bir tür cezalandırmaya dönüştüğü durumlarda tepki göstermek için tüm yasal yolların tükenmesini beklemek telafi edilemez hak kayıplarına yol açabilir. Dolayısıyla gösterilen tepkinin amacına ulaşması doğru zamanda gösterilmesine de bağlıdır. Zira adalet, ancak zamanında tecelli ettiğinde yerini bulur.

Habermas ise sivil itaatsizliğin meşruiyetini hukuk devletinin kurumsal yapısında her zaman muhtemel olan yanılabilir olması ve kurumsal mekanizmaların yetersiz kalmasına dayandırmaktadır. Demokratik bir devlet, meşruiyetini saf legaliteye dayandırmadığı için, yurttaşlarından kayıtsız şartsız boyu eğme değil, aksine ilkesel itaat bekleyebilir (Habermas, 2013, s. 122). Dolayısıyla sadık kalmayı yurttaşlarından talep eden bir hukuk devletinin yasal biçimlerde ortaya çıkabilecek hukuk dışı bir uygulamanın ihtimalini daima canlı tutması gerekir. Bu durumu bir paradoks olarak değerlendiren Habermas'a göre bunu aşmanın yolu hukuk devletinin yurttaşlarını böyle durumları fark edecek ve gerektiğinde ahlâkî/vicdanî saiklerle yasanın dışına çıkarak tepki gösterebilecek duyarlılığa sahip olmalarına fırsat vermesinde yatmaktadır (Habermas, 2013, ss. 124-125). Sivil itaatsizliği bu anlamda demokratik hukuk devleti için bir denektaş olarak gören Habermas devletin aynı zamanda bu tür eylemleri yapma duyarlılığına sahip bireyleri cesaretlendiren bir tutuma sahip olması gerektiğini savunur. Çünkü ancak hukuk devleti bu tür eylemlerle güvensizlik düşüncesini aşarak dinamik bir hukuk sistemine kavuşabilir. Nitekim Ronald Dworkin de sivil itaatsizliğin meşruiyetini bu kritik noktada görmektedir. İlk bakışta cari hukuk sisteminde itaatsizlik olarak görülen bir eylem, şayet yukarıda sivil itaatsizlik için saydığımız özellikleri haiz ise hukukun ve politikanın sürekli bir uyum ve değişiklik sürecinde bulunmaları nedeniyle geciken düzeltmeler ve yeniliklerin kolaylaştırıcısı haline gelebilir. Böyle durumlarda sivil itaatsizlik yöntemleriyle girilen yasa ihlalleri, diri bir demokratik hukuk devletinin kendini yenileme yeteneğini gösterme ve yurttaşları nezdindeki meşruiyetini sürdürmenin vazgeçilmez bir unsuru olabilir (Dworkin, 1977, s. 206). Bu manada Dworkin sivil itaatsizliği demokratik sistemlerde bir yurttaşlık ödevi olarak değerlendirilerek hukuk sisteminde adaletin gecikmemesi için adeta bir otokontrol ve temyiz mekanizması gibi görülmesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla Dworkin'e göre hukuk sisteminin halk nezdindeki itimadını kaybetmemesi için bu tür eylemleri bir tür kendini yenileme aracı olarak görmesi ve bu eylemleri yasadışı olarak görmemesi gerekir

Dworkin sivil itaatsizlik gibi eylemlerin genel bir direniş ödevi olarak görüleceği yönetimlerin ancak demokratik sistemler olduğunu savunurken Habermas ise sadece hukuk kurallarının geçerli olduğu bir devlette sivil itaatsizliğin meşruiyetinden söz edilebileceğini söyler. Çünkü ancak böyle bir yönetim tarzında hakları çiğnenen birey, düzenin yasallığını kabul etmekle beraber münferit kuralları ihlal edebilir (Habermas, 2013, ss. 131-132). Direniş hakkının demokratik yönetimlerle münhasır olduğunu söyleyen H. Saner'e göre ise sivil itaatsizlik şeklinde tezahür eden direniş hakkının meşruiyetini hiçbir demokrasinin mükemmel olmadığı, ancak prensipte “adile yakın bir sitemi” hedeflediği kabulünden bulabilir. Demokrasilerin daima adile yakın bir sistem olma yolunda olan ya da hep aynı düzeyde adil olan yönetimler olmadıklarına dikkat çeken Saner demokrasilerin kriz, çürüme, diktatörleşme,

çöküş ve çılgınlığa kadar çeşitli evreleri olduğunu hatırlatır. Demokrasilerin bu tür evrelerinde direniş daha anlamlıdır. Dolayısıyla dinamik bir hukuk sistemi hedefi olan bir yönetim, sivil itaatsizliği bir kontrol mekanizması olarak görmeli ve bu türden eylemleri hoşgörüyü karşılamalıdır. Dahası kendi bekası için yurttaşları anayasal hak ve özgürlüklerini kullanmaya teşvik etmelidir (Saner, 2013, ss. 173, 181). Sivil itaatsizliğin meşruiyeti hususunda ortak görüş böyle bir eylemin karşılık bulabilmesi için bu eylemin totaliter rejimlerde değil demokratik ve dinamik bir hukuk sisteminde yapılması gerektiğidir. Çünkü böyle bir eylem yoluyla söz konusu edilen haksızlığın kaldırılması konusunda mevcut yönetimi ikna ederek sistemdeki aksaklığı gidermek totaliter toplumlara göre iletişime açık olan demokratik toplumlarda ancak mümkündür. Ayrıca adaletsizliğe karşı tavır alma ve direnme iradesi demokratik toplumlarda yurttaşlar arasında daha yoğun bir bilinç olarak ortaya çıkmaktadır. Eleştiri kültürünün olmadığı totaliter toplumlarında böyle toplumlarda yasal olarak vazedilen düzenlemelerin nihayetinde insan eliyle yapıldığı ve dolayısıyla mükemmel olmadığı için bu düzenlemelerin hakkaniyete uygun olmayabileceği düşünülerek daha eleştirel ve sorgulayıcı bir tutumla yasalara yaklaşılmaktadır. Bu manada sivil itaatsizliğin meşruluğu genel olarak yurttaşların bariz haksızlıklara karşı eleştiri, sorgulama ve tavır alma hakkının mevcudiyetine dayandırılabilir.

Sivil itaatsizliğin meşruluğuna dair öne sürülen teorilere baktığımızda sivil itaatsizliğin asgari meşruluk sınırlarını şöyle çizebiliriz: Sivil itaatsizlik öncelikle şiddetten uzak ve barışçıl yollarla gerçekleşen bir eylem olmalıdır. İkinci olarak en azından adile yakın bir demokratik sistemin dışına çıkmadan ve sistemin geneline zarar vermeden münferit yasalara karşı yapılmalıdır. Üçüncü olarak başvurulmuş bütün hukukî yollar sonuçsuz kaldıktan sonra başvurulmalıdır. Dördüncü olarak eylemin neyi hedef aldığının bilinmesi ve gerek yasal iktidar tarafından gerekse halk tarafından kavranabilir olması için aleni olarak yapılmalıdır. Beşinci ve son olarak ortak kamu vicdanından hareket edilmelidir. Fakat öngörülen bu şartlar arasında “bütün yasal yolların tüketilmesi” acil çözülmesi beklenen bir haksızlık karşısında yapılan bir sivil itaatsizlik eylemi için geçerli bir şart olarak görülemez. Zira hukukun temel ilkelerinden biri olan “geciken adalet, adalet değildir, hatta adaletsizliktir” anlayışından hareketle olabildiğince erken sonuca varmak için bütün yasal yolların kat edilmesi beklenmeden sivil itaatsizlik daha hızlı ve sonuç getirici bir çözüm yolu olarak kullanılabilir. Bu durumda en azından yasal yollardan sonuç alınana kadar karşı çıkılan politikanın/uygulamanın geçici olarak askıya alınması veya durdurulması sağlanabilir.

Sivil itaatsizliğin meşruiyetini pozitif hukukun yazılı yasalarında bulmak mümkün olmayabilir. Fakat yukarıda belirtildiği üzere sınırları çok özenle çizilen bir sivil itaatsizliğin meşruiyeti ahlâk ve vicdana dayanan doğal hukukta birçok gerekçeye dayandırılarak temellendirilebilir. Nitekim Alev Alatlı'nın 2014 yılı *Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Ödül Töreni*'nde ses getiren konuşmasında dediği gibi “her yasal olan haktır, ama adil değildir.” Alatlı'nın bu meşhur sözünü pozitif hukukta yasal olarak hak olmayan sivil itaatsizliğin meşruiyeti bağlamında şöyle uyarlayabiliriz: Sivil itaatsizlik yasal değildir, ama bir haktır. Zira pozitif hukukta yasal olmayan her hak adalete ve doğal hukuka aykırı değildir. Diğer bir ifadeyle sivil itaatsizlik pozitif hukuka göre yasadışıdır, fakat demokratik toplumlarda haksızlığa karşı vicdanî sorumlulukla davranarak yapılan sivil itaatsizlik yasal olmasa da meşrudur. Etik ve hukuk felsefesi açısından büyük öneme sahip olan doğal hukukun yazılı olmayan buyrukları pozitif hukukun yazılı yasalarından daha üstün kabul edilir.

Sonuç

Sivil itaatsizlik kavram olarak her ne kadar Thoreau ile literatürdeki yerini almışsa da haksız yasalara karşı vicdanî ve ahlâkî bir motivasyonla karşı çıkma ve bu tür yasalara boyun eğmeme şeklinde gerçekleşen eylemleri tarihin hemen her devrinde görmek mümkündür. Bu

durum vicdan sahibi insanın haksızlık ve zorbalığa karşı doğal bir reflekse sahip olması ile izah edilebilir. Bu anlamda insanın ahlâklı ve vicdanlı bir varlık olmasıyla yakın bir ilişkiye sahip olan sivil itaatsizlik meselesinde iki temel sorudan söz edilebilir: İlki, mevcut bir uygulamanın vicdanî ya da ilkesel olarak yanlış olduğunu düşünen bireyler böyle bir durum karşısında nasıl bir tepki vermelidir? İkincisi ise böyle bir tepki ne kadar meşru ve gereklidir?

Yapılan tanımlarda bir eylemin “sivil itaatsizlik” olarak adlandırılabilmesi için birçok şart öne sürülmüş olsa da eylemin aleni veya gizli yapıldığına, çoğunluk şartını taşıyıp taşımadığına veya demokratik ve hukukî bir toplumda cereyan edip etmediğine bakmaksızın haksız görülen bir yasaya vicdandan kaynaklanan bir motivasyonla karşı çıkarak kaba kuvvete başvurmadan tepki göstermeyi ve o yasayı çiğnemeyi sivil itaatsizlik için yeter şart olarak kabul edebiliriz.

Sivil itaatsizlik etik açıdan meşruiyetini büyük oranda vicdan kaynaklı şiddetsiz bir eylem olmasının yanı sıra şu paradigmalardan alır: Adil olmayan insanlar gibi adil olmayan yasalar da vardır. Hiç bir devlet mutlak anlamda iyi ve adil olamayacağından yurttaşlarından mutlak bir itaat bekleyemez. Vicdanın buyurduğu yasalar yazılı yasalardan daha üstündür. Etik meşruiyetin temelinde bireyin vicdanının buyurdukları ile bağdaştıramadığı yazılı yasalara uymama gerekçesi vardır. Başka bir ifade ile vicdanının buyurdukları ile yazılı yasaların buyrukları çeliştiğinde insan tercihini vicdandan yana kullanır. Dolayısıyla sivil itaatsizlik hukuka dayalı sistemlerde sadece meşru değil, aynı zamanda gerekli bir demokratik eylemdir. Bu eyleme başvuranların da bir şekilde ceza alması bir hukuk devletinde yanlış olarak görülmemelidir. Zira Habermas’ın da ifade ettiği gibi yasa yasadır ve uygulanması gerekir. Kaldı ki bu eyleme başvuranlar zaten bu cezaî sorumluluğu üstlenerek başvurmuş olmalı. Fakat her ne kadar yasal olmasa da kendi içinde tutarlı bir sivil itaatsizlik eyleminin adı bir suç olarak görülmemesi ve cezanın uygulanmasında modern hukukun en önemli unsurlarından biri olan takdir hakkının sonuna kadar kullanılarak bu cezanın ertelenmesi ya da sembolik olması gerekir.

Sivil itaatsizliğin meşruiyetinin temelinde adalet kavramı ve doğal hukuk anlayışı olsa da bu türden bir eylemin meşruiyeti demokratik toplumlarda birey olmak, yurttaş olmak ve politik olmakla da izah edilebilir. Zira toplumsal bir sözleşme etrafında bir araya gelen demokratik toplumlarda sözleşmenin tarafı olan yurttaşlar, yönetimin uygulamalarını sorgulamadan kabul eden apolitik bireyler değil aksine uygulamada gördükleri aksaklıkları düzeltme konusunda her an inisiyatif alabilen bireylerdir. Dolayısıyla ilkeli bir sivil itaatsizlik aslında haksızlığa karşı tepkisiz kalmayarak durumdan vazife çıkaran bir yurttaşın duyarlı tavrı, toplumun nabzını yoklayan bir aydının eleştirel tutumu ve haksızlık karşısında vicdanının sancısıyla harekete geçen bir bireyin ahlâkî tepkisidir. Bu tepkinin karşılık bulması ve dolayısıyla meşru kabul edilmesi sistemin tamamını hedef almaması ve sistemin içinde kalarak bunu yapmasına bağlıdır.

Sivil itaatsizlik gibi sisteme içkin olmakla birlikte münferit yasalara karşı yapılan eylemler ancak demokratik veya en azından adile yakın bir toplumda anlamlı hatta gerekli bir mekanizmadır. Zira ancak böyle bir toplumda haksızlığa uğrayan birey, yasayı çiğnemek suretiyle hakkını arama yolunu seçebilir. Ayrıca mükemmel olmadığını bilen ve daha adil olmaya istekli olan bir yönetimde sivil itaatsizlik yapıcı bir eleştiri ve sivil bir muhalefet olarak karşılık bulabilir. Özellikle demokrasinin gün geçtikçe yerleştiği günümüz dünyasında sivil itaatsizlik gibi ilkeli eylemlerin demokratik hukuk sistemlerinde değişimin ve bekanın itici gücü olma potansiyelini taşıdığını, dolayısıyla gelecekte bu tür eylemlerin neşv u nema bularak daha sık ve anlamlı hale geleceğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Arendt, H. (2013). *Sivil İtaatsizlik*. İçinde Y. Coşar (Çev.), *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Bedau, H. A. (2002). *Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice*. İçinde *Civil Disobedience in Focus*. Routledge.
- Coşar, Y. (2013). *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press.
- Habermas, J. (1995). *Sivil İtaatsizlik, Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması*. Afa Yayınları.
- Habermas, J. (2013). *Sivil İtaatsizlik, Demokratik Bir Hukuk Devletinin Denektaşı, Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı*. İçinde Y. Coşar (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Kant, I. (2020). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* (C. Yeşilçayır, Çev.). Fol Kitap.
- Luther, M. (2002). *Letter from Birmingham City Jail*. İçinde H. A. Bedau (Ed.), *Civil Disobedience in Focus*. Routledge.
- Nişancı, Ş. (2003). *Sivil İtaatsizlik*. Okumuş Adam.
- Ökçesiz, H. (1996). *Sivil İtaatsizlik*. Afa Yayınları.
- Özturan, H. (2011). *Etik ile Ahlak Arasında: Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme*. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IX(17), 169-202.
- Platon. (1999). *Sokrates'in Savunması* (N. Berkes, Çev.). MEB Yayınları.
- Rawls, J. (2002). *Definition and Justification of Civil Disobedience*. İçinde H. A. Bedau (Ed.), *Civil Disobedience in Focus*. Routledge.
- Saner, H. (2013). *Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine*. İçinde Y. Coşar (Çev.), *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Simmons, A. J. (2003). *Civil Disobedience and the Duty to Obey the Law*. İçinde *A Companion to Applied Ethics* (ss. 50-61). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470996621.ch4>
- Tanör, B. (1993). *Anayasa Hukuku Açısından Sivil İtaatsizlik*. *Argumentum*, Y.3-4.
- Thoreau, H. D. (1847). *The Resistance to Civil Government*. *Aesthetic Papers*.
- Uyanık, M. (2015). *Ebu Hanife ve Said Nursi'de Sivil İtaatsizlik*. *Ufuk Yayınları*.